

Кришталь М. кандидат психологічних наук,
професор, Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
ORCID ID 0000-0003-0701-4731

Головченко С. кандидат економічних наук,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
ORCID ID 0000-0002-6782-5221

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

У статті розкрито особливості психофізіологічної експертизи працівників ДСНС України, що стосуються наукової, організаційної та правової сфер. Представлені результати роботи дозволяють скласти цілісне уявлення про нормативно-правову базу експертизи, організаційну структуру процесу дослідження, методи та методика психофізіологічного обстеження працівників ДСНС.

Ключові слова: персонал ДСНС України, діяльність, професійна придатність, психофізіологічна експертиза, професійно важливі якості.

Постановка проблеми. Зменшення ризиків для життя та здоров'я працівників є однією з найбільш важливих проблем, яку покликана вирішувати система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних галузей. В останнє десятиріччя суттєвий внесок у її розробку зробили В. Алтухов, Г. Грибенюк, В. Довгуша, М. Корольчук, П. Криворучко, М. Макаренко, О. Малхазов, В. Осьодло, О. Тімченко та ін.

У ДСНС вона знайшла своє рішення через механізм психофізіологічної експертизи, яка сьогодні є прикладом міждисциплінарної проблеми, що охоплює собою наукову, організаційну та правову сфери.

Виклад основного матеріалу. Науковці вказують [3-5], що психофізіологічна експертиза здатна вирішувати низку задач пов'язаних із збереженням професійного здоров'я працівника, зниженням ентропії його поведінки під час виконання завдань за призначенням, та, що найголовніше, дає можливість об'єктивно оцінити професійну придатність суб'єкта праці до конкретного виду діяльності.

Професійна придатність, як відомо, проявляється в показниках ефективності, надійності та якості діяльності. Показник надійності є основним з погляду безпеки,

безаварійності праці та характеризується рівнем безпомилковості й своєчасності дій, змістом помилкових дій та наслідками зниження надійності. Надійність діяльності визначається сукупністю професійних, технічних, організаційних факторів, але з погляду професійної придатності її провідними передумовами є психофізіологічні особливості суб'єкта, що відображають його можливості, стан професійно важливих якостей особистості, механізми психічної регуляції поведінки в екстремальних умовах та встановлюється шляхом проведення психофізіологічної експертизи [10].

Важливою ланкою психофізіологічної експертизи, як наголошують А. Єна та В. Маслюк, є правова база, яка детально регламентує заходи щодо організації та здійснення такої експертизи [2]. Нині, наявна нормативно-правова база охоплює різні рівні, зокрема, міжнародний, державний та міжгалузевий. На кожному з цих рівнів є один або декілька документів, які з певним узагальненням регламентують заходи щодо організації та проведення психофізіологічної експертизи.

Європейська модель охорони праці базується на системі мінімальних директив, які чітко визначають заходи для

покращання безпеки праці та охорони здоров'я на робочому місці.

Рамкова директива Європейського Співтовариства № 89/391/ЄЕС по запровадженню заходів щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я робітників на виробництві визначає загальну концепцію безпеки та охорони здоров'я на робочому місці в ЄС та є основою для 19 індивідуальних директив за окремими сферами діяльності.

Відповідно до директиви, роботодавець зобов'язаний «забезпечити охорону безпеки та здоров'я працівників у всіх аспектах, що стосуються виробництва».

Пункт 2-d статті 6 цього документу наголошує необхідність прийняття до уваги людського фактору в роботі, особливо при упорядкуванні робочих місць та гігієнічних факторів при виборі знарядь праці, а також працівників і виробничих процесів. Пункт 3-b цієї статті пропонує узяти до уваги придатність працівника до роботи, яку йому довірили з погляду забезпечення безпеки праці та збереження його здоров'я [6].

За визначенням, психофізіологічна експертиза через оцінку психофізіологічних можливостей працівника відносно ефективного виконання конкретного виду діяльності, саме і спрямована на визначення його придатності до виконання небезпечної роботи. Вона констатує наявність та рівень розвитку певних якостей, що визначають спроможність робітника діяти адекватно при виникненні небезпеки.

Безпечне виконання робіт підвищеної небезпеки потребує професійного відбору, складовими якого є освітній відбір, відбір за станом здоров'я та за психологічними і психофізіологічними даними. Перевірці наявності необхідних знань, навичок та стану здоров'я для виконання певних робіт приділяється належна увага, проте, іншій складовій – правильному підбору працівника, спроможного за своїми психологічними та психофізіологічними якостями виконувати роботи підвищеної небезпеки, ще не так давно приділялося недостатньо уваги у нашій країні.

На державному рівні найголовнішим документом, що регламентує психофізіологічну експертизу, є Закон України «Про охорону праці», стаття 5 («Права на охорону праці під час укладання трудового договору») якого передбачає її проведення: «...Працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я. До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи» [8].

Впровадження в провідних галузях економічної діяльності нашої держави системи професійного психофізіологічного відбору спеціалістів, зайнятих на роботах з підвищеним рівнем небезпеки, та розробка відповідної нормативної бази здійснювалося відповідно до Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001-2005 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1320 від 10.10.2001. Координація заходів Національної програми була покладена на Держгірпромнагляд.

Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 за № 315 «Про підсумки соціально-економічного розвитку України у 2003 році та хід виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України» передбачала прийняття нормативно-правових актів, що регламентують діяльність системи психофізіологічної експертизи працівників, зайнятих на роботах з підвищеною небезпечкою.

Нормативно-правові акти, прийняті на міжгалузевому рівні, дозволяють здійснювати заходи психофізіологічної експертизи. Так, конкретний перелік робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, розкрито у відповідних актах:

– Постанова Кабінету Міністрів України № 1631 від 15.10.2003 «Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами» що затверджує «Перелік робіт

підвищеної небезпеки», який налічує 88 видів робіт.

– Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці № 15 від 26.01.2005, що затверджує «Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Перелік робіт з підвищеною небезпекою». Згідно наказу робота з підвищеною небезпекою – є робота в умовах впливу шкідливих та небезпечних виробничих чинників або така, де є потреба в професійному доборі, чи пов'язана з обслуговуванням, управлінням, застосуванням технічних засобів праці або технологічних процесів, що характеризуються підвищеним ступенем ризику виникнення аварій, пожеж, загрози життю, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, довкіллю.

– Спільний наказ Міністерства охорони здоров'я України та Державного Комітету по нагляду за охороною праці № 263/121 від 23.09.1994 «Про затвердження Переліку робіт, де є потреби у професійному доборі» (зі змінами, внесеними наказом № 102/85 від 06.06.1995).

Останнім документом визначений перелік видів робіт, де є потреба у професійному доборі, та психофізіологічні показники для його проведення. Відповідно до наказу, необхідне проведення психофізіологічної експертизи різних видів ризонебезпечних робіт, зокрема і аварійно-рятувальних робіт та робіт по гасінню пожеж (п.8).

З метою виконання вищевказаного нормативного акту, у Державній службі України з надзвичайних ситуацій, видано відповідні відомчі організаційно-розпорядчі документи, які конкретизують положення про психофізіологічну експертизу працівників міністерства: наказ МНС України № 14 від 14.01.2004 «Про удосконалення порядку вивчення та відбору кандидатів на службу на посади рядового і начальницького складу МНС України» та наказ МВС України № 747 від 31.08.2017 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій»,

а також наказ МОЗ України № 464 від 11.07.2006 «Про затвердження методичних рекомендацій «Проведення психофізіологічного професійного відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи».

У п. 3.1. першого розділу («Загальні положення») наказу МНС України № 14 від 14.01.2004 йдеться про те, що вивчення кандидатів для прийняття на службу на посади рядового і начальницького складу здійснюється в три етапи, серед яких вказаний і медичний відбір, який проводиться за соматичними, психіатричними та психофізіологічними показниками [9].

Також зазначено, що вивчення кандидатів на службу або навчання у ЗВО відомства серед іншого здійснюється шляхом проходження ними психофізіологічного обстеження для визначення психофізіологічних показників професійного добору, за допомогою яких оцінюються особисті якості кандидатів. На підставі отриманих результатів видається висновок психофізіологічного обстеження щодо придатності до проходження служби, який оформляється довідкою.

Наказ ДСНС № 747 від 31.08.2017 доповнює вищезгаданий документ і чітко вказує, що професійно-психологічний відбір в ДСНС проводиться з використанням методів соціально-психологічного вивчення, психологічного та психофізіологічного обстеження з метою структурного аналізу особистості кандидата відповідно до вимог обраної професії [7]. Зокрема, психологічне та психофізіологічне обстеження (тестування) дозволяє оцінити пізнавальні психічні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, мислення), властивості нервової системи (сила, рухливість, лабільність, врівноваженість), психомоторики, психологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності).

Окремої уваги, у рамках нашої наукової розвідки, заслуговує питання адекватного та якісного

психодіагностичного інструментарію, який застосовується для проведення психофізіологічної експертизи працівників ДСНС України, та відповідає обов'язковим психометричним вимогам достовірності та надійності. У ДСНС України до фахового психодіагностичного інструментарію відносять два основних класи методик: методики спостереження і співбесіди та діяльнісні тестові методики.

Спостереження та співбесіда, як зазначає В. Бодров, є одним з найбільш традиційних способів діагностики індивідуальних особливостей та станів людини у її поведінкових проявах. Завдання дослідника на цьому етапі експертизи – описувати лише зовнішні прояви та поведінку обстежуваних, виключаючи емоційні реакції та власні оцінки [1]. Такий підхід організації дослідження є валідним та надійним інструментом, що дає можливість отримувати результати, які мінімально залежать від особистості дослідника.

Діяльнісні тестові методики, реалізуються у сертифікованому програмному тестовому комплексі для професійного психофізіологічного відбору спеціалістів, які зайняті на роботах з підвищеною небезпекою. Даний програмний продукт розроблений Центром психофізіологічної експертизи працівників для виконання робіт підвищеної небезпеки ДП «Головний навчально-методичний центр», Державного Департаменту промислової політики, охорони праці та гірничого нагляду МНС України.

Методики комплексу характеризуються високою валідністю та надійністю, що забезпечує належний рівень об'єктивності та стандартності обстеження. До їх сукупності належать наступні тести: «Таблиця», «Маятник», «Годинник», «Трикутник», «Квадрат», «Складна сенсомоторна реакція. Фігура трикутник-коло», «Складна сенсомоторна реакція. Фігура квадрат-коло», «Переключення уваги», «Екстремальні умови (установлення закономірностей)», «Адаптивність» [10].

Послідовність проведення психофізіологічного обстеження на

тестовому комплексі, включає такі етапи: інструктаж групи працівників, які будуть обстежені; їх реєстрація; тестування; аналіз і експертиза результатів обстеження, занесення інформації до бази даних, підготовка і видача висновків психофізіологічної експертизи (див. рис 1.).

Тестування по кожному окремому тесту починається з тренажера. Інструкція пояснює задачу, а також дії, які необхідно проводити з клавіатурою.

Тест «Таблиця» призначений для вивчення об'єму, розподілу та переключення уваги.

Тест «Маятник» призначений для визначення показника стійкості реакції.

Тест «Годинник» призначений для виявлення сприйняття просторового уявлення.

Методики «Трикутник» та «Квадрат» призначені для визначення латентних періодів простих сенсомоторних реакцій на подразник. Сутність вищезазначених методик полягає у вимірюванні загального часу рухової реакції лівої та правої руки, відповідно, у відповідь на дію подразника.

Тести «Складна сенсомоторна реакція. Трикутник-коло» та «Складна сенсомоторна реакція. Квадрат-коло» призначені для визначення швидкості та точності сенсомоторних реакцій, що здійснюються в умовах, коли обстежуваний повинен реагувати лише на відповідну комбінацію фігур.

Методика «Переключення уваги» призначена для вивчення здатності до розподілу та швидкості переключення уваги.

Тест «Екстремальні умови (установлення закономірностей)» призначений для дослідження сукупності комбінаторно-логічних мисленевих операцій.

Тест «Адаптивність» призначений для визначення точності сприйняття часу, а також таких показників як адаптивність, тривога, втома, лабільність.

За результатами обстеження складається експертний висновок психофізіологічної експертизи працівника, який ґрунтується на сукупності даних, отриманих з використанням програмного

Питання психології

тестового комплексу та формалізованих даних, отриманих під час спостереження і співбесіди (під співбесідою слід розуміти будь-яке мовне спілкування з обстежуваним, в тому числі під час реєстрації та інструктажу, а не лише цілеспрямоване опитування). Відзначимо, що кожна окрема складова експертизи

спрямована на отримання певної інформації як про рівень розвитку певної якості, так і про особливості цілісної поведінкової активності, що відображає функціональну повноцінність нервової системи і особливості психічних процесів обстежуваного.

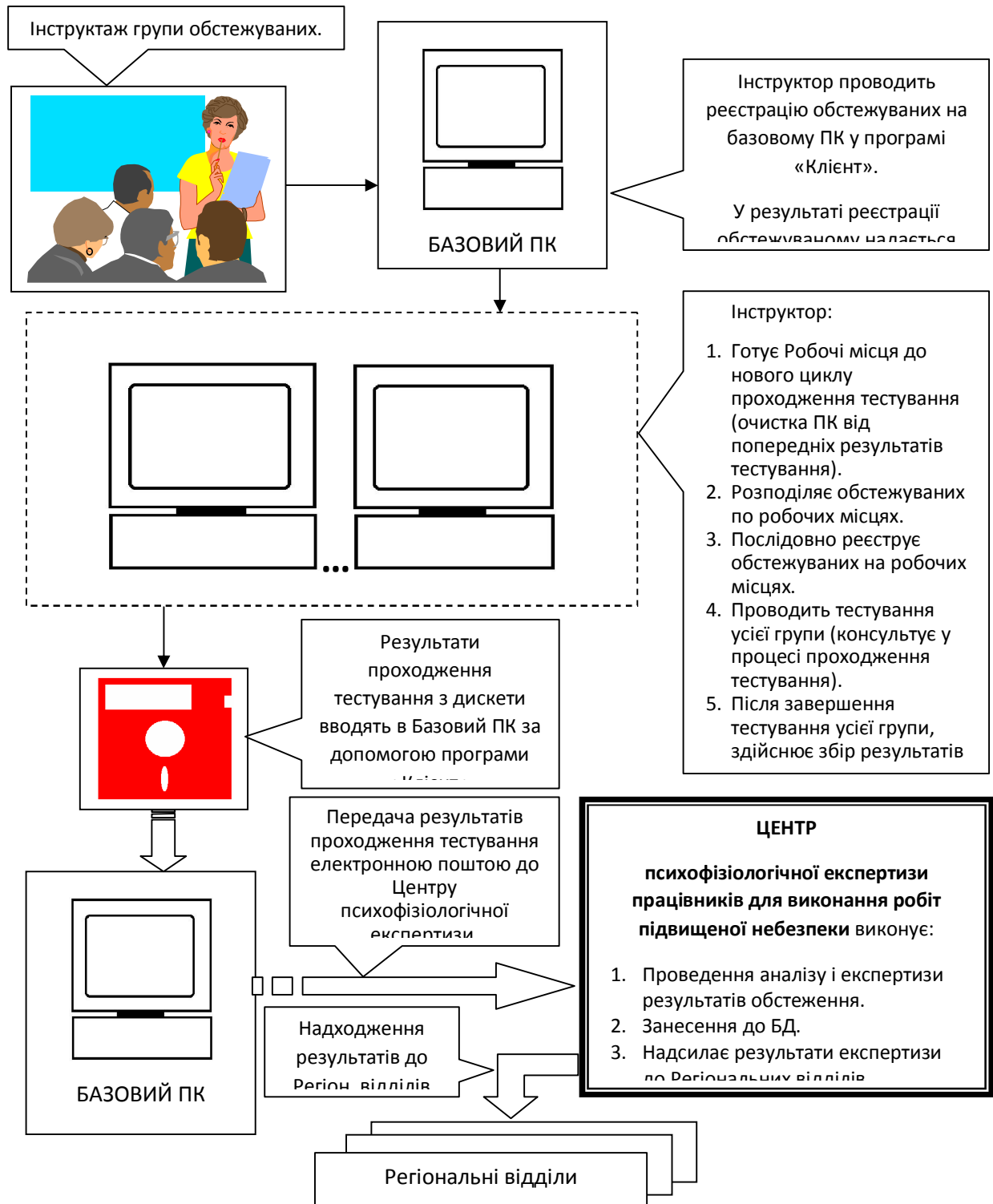

Рис. 1. Послідовність проведення психофізіологічної експертизи працівників ДСНС України [10]

Питання психології

У експертному висновку вказуються формалізовані оцінки за показниками окремих якостей, що були досліджені та загальна оцінка психофізіологічного обстеження, яка є інтегрованим результатом спостереження, співбесіди і тестування. Отримані дані є матеріалом для подальшої роботи з обстежуваним: цілеспрямована співбесіда, направлення на медогляд, призначення тренувань або психокорекції чи реабілітаційних заходів з повторним обстеженням.

Описана процедура організації дослідження, дозволяє забезпечити високу точність висновку психофізіологічної експертизи, яка, у свою чергу, покликана надати об'єктивність при оцінці рівня професійної придатності як працівників, так і кандидатів на працевлаштування та

навчання в системі ДСНС України при проходженні професійно-психологічного відбору, а також сприяти профілактиці професійного травматизму при виконанні завдань за призначенням.

Висновки. Таким чином, розкриті особливості психофізіологічної експертизи працівників ДСНС України дозволяють скласти цілісне уявлення про основні аспекти психофізіологічного вивчення фахівців рятувальної справи. Так, правові аспекти – описують наявну нормативно-правову базу експертизи; організаційні – розкривають організаційну структуру процесу психофізіологічного обстеження працівників ДСНС; наукові – відображають методологічні засади даного дослідження.

Список використаних джерел

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности : [учеб. пособ. для вузов] / В.А. Бодров. – [2-е изд.]. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 511 с. – (Современное образование).
2. Єна А. Правові аспекти проведення психофізіологічної експертизи / А. Єна, В. Маслюк // Довідник кадровика. – 2007. – № 5. – С. 89–95.
3. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 532 с.
4. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М.В. Макаренко. – К. : Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України, 2006. – 395 с.
5. Малхазов О.Р. Впровадження спеціальних психофізіологічних технологій у систему профвідбору фахівців для авіаційної галузі України / О.Р. Малхазов, В.П. Бабак, В.П. Харченко // Наука та інновації. – 2007. – Т. 3, № 5. – С. 36–52.
6. Про впровадження заходів щодо заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи на виробництві : директива ради ЄС від 12.06.1989. – № 89/391/ЄЕС.
7. Наказ МВС України від 31.08.2017, № 747 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» [Електронний ресурс] // МВС України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17/page>.
8. Про охорону праці : [закон України, 14.10.1992, № 2694-ХІІ] // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 49.
9. Про удосконалення порядку вивчення та відбору кандидатів на службу на посади рядового і начальницького складу МНС України : наказ МНС України від 14.01.2004 / МНС України. – К., 2004. – № 14.
10. Програмний тестовий комплекс для професійного психофізіологічного відбору спеціалістів, які зайняті на роботах з підвищеною небезпекою. Версія 1.001. Керівництво оператора. – К. : Центр психофізіологічної експертизи працівників для виконання робіт підвищеної небезпеки ДП “Головний навчально-методичний центр”, 2007. – 56 с.

References

1. Bodrov V.A. Psikhologiya professionalnoy prigodnosti : [ucheb. posob. dlya vuzov] / V.A. Bodrov. – [2-e izd.]. – M. : PYeR SE, 2006. – 511 s. – (Sovremennoe obrazovanie). [in Russian].
1. 2. Єна А. Pravovi aspekti provedennya psikhofiziologichnoї ekspertizi / А. Єна, V. Maslyuk // Dovidnik kadrovika. – 2007. – № 5. – S. 89–95. [in Ukrainian].

3. Korolchuk M.S. Teoriya i praktika profesiynogo psikhologichnogo vidboru : navch. posib. / M.S. Korolchuk, V.M. Kraynyuk. – K. : Nika-Tsentr, 2006. – 532 s. [in Ukrainian].
4. Makarenko M.V. Osnovi profesiynogo vidboru viyskovikh spetsialistiv ta metodiki vivchennya individualnikh psikhofiziologichnikh vidminnostey mizh lyudmi / M.V. Makarenko. – K. : In-t fiziologii im. O.O. Bogomoltsya NAN Ukraïni, Naukovo-doslidniy tsentr gumanitarnikh problem ZS Ukraïni, 2006. – 395 s. [in Ukrainian].
5. Malkhazov O.R. Vprovadzhennya spetsialnikh psikhofiziologichnikh tekhnologiy u sistemu profvidboru fakhivtsiv dlya aviatsiynoï galuzi Ukraïni / O.R. Malkhazov, V.P. Babak, V.P. Kharchenko // Nauka ta innovatsii. – 2007. – T. 3, № 5. – S. 36–52. [in Ukrainian].
6. Pro vprovadzhennya zakhodiv shchodo zaokhochennya vdoskonalen u sferi bezpeki i okhoroni zdorov'ya pratsivnikiv pid chas roboti na virobnitstvi : direktiva radi ЄS vid 12.06.1989. – № 89/391/ЄYeS. [in Ukrainian].
7. Nakaz MVS Ukraïni vid 31.08.2017, № 747 «Pro zatverdzhennya Poryadku psikhologichnogo zabezpechennya v Derzhavniy sluzhbi Ukraïni z nadzvichaynikh situatsiy» [Yelektronniy resurs] // MVS Ukraïni. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17/page>. [in Ukrainian].
8. Pro okhoronu pratsi : [zakon Ukraïni, 14.10.1992, № 2694-XII] // Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni, 1992. – № 49. [in Ukrainian].
9. Pro udoskonalennya poryadku vivchennya ta vidboru kandidativ na sluzhbu na posadi ryadovogo i nachalnitskogo skladu MNS Ukraïni : nakaz MNS Ukraïni vid 14.01.2004 / MNS Ukraïni. – K., 2004. – № 14. [in Ukrainian].
10. Programniy testoviy kompleks dlya profesiynogo psikhofiziologichnogo vidboru spetsialistiv, yaki zaynyati na robotakh z pidvishchenoyu nebezpekoyu. Versiya 1.001. Kerivnitstvo operatora. – K. : Tsentr psikhofiziologichnoï ekspertizi pratsivnikiv dlya vikonannya robot pidvishchenoi nebezpeki DP “Golovniy navchalno-metodichniy tsentr”, 2007. – 56 s. [in Ukrainian].

Резюме

Крышталъ Н. кандидат психологических наук, профессор, Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля НУГЗ Украины
ORCID ID 0000-0003-0701-4731

Головченко С. кандидат экономических наук, Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля НУГЗ Украины
ORCID ID 0000-0002-6782-5221

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ РАБОТНИКОВ ГСЧС УКРАИНЫ

В статье раскрыты особенности психофизиологической экспертизы специалистов ГСЧС Украины, касающиеся научной, организационной и правовой сфер. Представленные результаты работы позволяют составить целостное представление о нормативно-правовой базе экспертизы, организационной структуре процесса исследования, методах и методиках психофизиологического обследования специалистов ГСЧС.

Ключевые слова: персонал ГСЧС Украины, деятельность, профессиональная пригодность, психофизиологическая экспертиза, профессионально важные качества.

Summary

Kryshstal M. Ph. D. in Psychology, Professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0701-4731

Golovchenko S. Ph. D. in Economic, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine
ORCID ID 0000-0002-6782-5221

THE FEATURES OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL EXAMINATION OF PERSONNEL OF STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE

The article reveals the features of the psychophysiological examination of specialists of the State Emergency Service of Ukraine, relating to the scientific, organizational and legal spheres. The presented

results of the work allow us to create a holistic view of the regulatory framework of the examination, the organizational structure of the research process, methods and techniques of psychophysiological examination of specialists of the State Emergency Service.

Introduction. *Reducing the risks to the life and health of workers is one of the most important problems that the system of psychological support for the professional activity of professionals in risky industries is designed to solve. In the last decade, a significant number of scientists and researchers have made a significant contribution to its development. In SES of Ukraine, it found its solution through the mechanism of psychophysiological examination, which today is an example of an interdisciplinary problem that covers the scientific, organizational and legal spheres.*

Purpose. *The purpose of this article is to reveal the essence and content of psychophysiological examination of employees of the SES of Ukraine.*

Methods. *To achieve the aim and the tasks of the research a complex of interrelated research methods is used, the choice of which is caused by the content of the given problem: theoretical – analysis, synthesis, systematization and generalization of data of literary sources and normative legal acts on the problem of psychophysiological examination of employees of SES of Ukraine.*

Originality. *Scientific novelty of the article is a comprehensive study of the peculiarities of psychophysiological examination of employees of the SES of Ukraine, finding out its essence and content for this category of specialists; regulatory framework and organizational structure.*

Conclusion. *Thus, the revealed features of psychophysiological examination of employees of the SES of Ukraine allow to form a holistic view of the main aspects of psychophysiological study of specialists of rescue service. Legal aspects describe the existing regulatory framework of expertise; organizational aspects reveal the organizational structure of the process of psychophysiological examination of employees of SES; scientific aspects reflect the methodological foundations of this study.*

Key words: personnel of the State Emergency Service of Ukraine, activities, professional suitability, psychophysiological examination, professionally important qualities